

УДК 347.991:343.13(477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВЕРХОВНИМ СУДОМ В УКРАЇНІ

Деменчук М.О., аспірант кафедри
організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню забезпечення єдності судової практики Верховним Судом у кримінальному процесі. Аналізуються роз'яснення Верховного Суду щодо спірних положень матеріального кримінального права, які викликали помилки в їх застосуванні в суддів судів нижчих інстанцій під час розгляду справи.

Ключові слова: *судова практика, кримінальне провадження, Верховний Суд, Пленум Верховного Суду, постанова, кримінальний процес.*

Стаття посвящена изучению обеспечения единства судебной практики Верховным Судом в уголовном процессе. Анализируются разъяснения Верховного Суда спорных положений материального уголовного права, которые вызывали ошибки в их применении у судей судов нижших инстанций во время рассмотрения уголовных производств.

Ключевые слова: *судебная практика, уголовное производство, Верховный Суд, Пленум Верховного Суда, постановление, уголовный процесс.*

Demenchuk M.O. PROVIDING OF THE COURT PRACTICE UNITY BY THE SUPREME COURT IN THE CRIMINAL PROCEDURE IN UKRAINE

The article is dedicated to the ensuring of the court practice unity in the criminal procedure by the Supreme Court. The explanations of the Supreme Court on the disputable provisions of substantive criminal law, which caused errors in their application by judges of lower courts at the time of consideration of criminal proceedings, are analyzed.

Key words: *court practice, criminal case, Supreme Court, Plenum of the Supreme Court, decree, criminal procedure.*

Постановка проблеми. Досліджуючи передбачені ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) завдання кримінального провадження, можна дійти висновку про соціальну цінність і значимість кримінального процесу [1, с. 12]. На жаль, через недосконалість формулювання правової норми, наявність колізій у законодавстві, недостатність досвіду в суддів виникають непоодинокі випадки неоднокового тлумачення та застосування норм матеріального кримінального права. Вищевказане призводить до винесення помилкових рішень, зменшення довіри населення до судової влади, збільшення навантаження на суди через оскарження рішень до судів вищої інстанції й відсутності єдності судової практики.

Сьогодні судова практика в певному сенсі є орієнтиром під час розгляду

конкретних справ, узагальненим досвідом, який дає змогу визначити основні напрями її розвитку з того чи іншого питання, динаміку в процесі застосування конкретної норми права, а також «працездатність» цієї норми у правовій реальності [2, с. 12]. У зв'язку з цим і підвищенням уваги до органу, який має її забезпечити, – Верховного Суду, доцільним є дослідження одного з напрямів його діяльності з уніфікації судової практики, а саме в кримінальному процесі.

Стан розробленості проблеми. Деякі аспекти забезпечення єдності судової практики Верховним Судом у кримінальному процесі досліджували у працях такі вчені, як М. Вовк [3], О. Дроздов [1], Ю. Дьомін [4], В. Сердюк [5], І. Сингаївська [6] та ін.

Метою статті є дослідження правових позицій Пленуму Верховного Суду щодо

проблемних і спірних положень матеріального кримінального законодавства, застосування яких викликало труднощі в суддів судів нижчих інстанцій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до матеріалів судової статистики, у 2016 р. зменшилась кількість звернень до Верховного Суду про перегляд ухвалених судами рішень. Порівняно з 2015 р., у 2016 р. до Верховного Суду надійшло на 18,4% менше справ і матеріалів. На думку Я. Романюка, це свідчить про дієвість обов'язкових для застосування правових висновків Верховного Суду, правильність їх застосовування судами нижчих інстанцій, вирівнювання судової практики та зменшення кількості помилок у застосуванні норм законів [7]. Цей результат є показником кропіткої та безперервної роботи Пленуму Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики.

Дослідивши матеріали судової практики, вважаємо за доцільне класифікувати правові позиції Верховного Суду залежно від місця закріплення правової норми, що роз'яснюється, у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), тобто норми Загальної та Особливої частин КК України.

Щодо першої групи норм матеріали судової практики свідчать, що певна складність під час розгляду кримінальних проваджень виникає в процесі застосуванні суддями ст. 69 КК України, яка регулює порядок призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Однією з причин такої ситуації є те, що закріплений ст. 66 КК України перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним, тобто судді на власний розсуд можуть визнати обставини, які не закріплені у статті, такими, що зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину й пом'якшують покарання.

Пленум Верховного Суду України в Постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 роз'яснив, що встановлення пом'якшуючих обставин має значення для правильного призначення покарання й судді повинні всебічно досліджувати матеріали справи щодо наявності таких обставин і наводити у вирок

обґрунтування прийнятого рішення. Як додаткові обставини, що пом'якшують покарання, Пленум навів такі: вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди. А якщо якась із обставин, закріплена в ст. 66 КК України, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд під час призначення покарання не може ще раз ураховувати її як обставину, що пом'якшує покарання [8, п. п. 4, 5].

Пленум Верховного Суду України наголосив на встановленні наявності такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням. Судді, які досліджують кримінальне провадження з такою обставиною, повинні перевірити наявність зізнання особи шляхом установаження, чи була подана до органів розслідування, інших державних органів заява, чи було зроблене добровільне повідомлення посадовій особі про злочин (у будь-якій формі) й чи не пов'язано це з тим, що особа вже була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину. Якщо у кримінальному провадженні не встановлено, хто вчинив злочин, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам розслідування [8, п. 5].

Аналіз судової практики свідчить, що суди неоднаково застосовували ст. 5 КК України й відповідні процесуальні норми КПК України, керувалися різними підставами, закриваючи кримінальні провадження.

Наприклад, Верхньодніпровський районний суд Дніпропетровської області постановою від 13.02.2012 неправомірно відмовив у задоволенні клопотання обвинуваченого про закриття провадження у справі за ч. 1 ст. 203 КК України «Зайняття забороненими видами господарської діяльності» у зв'язку з декриміналізацією

діяння, зазначивши, що, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р., кримінальне провадження підлягає закриттю через відсутність складу злочину.

23.05.2012 прокурор звернувся з клопотанням про закриття кримінального провадження у зв'язку з виключенням ст. 203 з КК України, а отже, відсутністю в діях особи складу злочину.

14.06.2012 районний суд прийняв до розгляду постанову державного обвинувача про відмову від обвинувачення в порядку ст. 264 КПК України 1960 р., але вчинив по-іншому, а саме своєю постановою закриття кримінальне провадження щодо особи за ч. 1 ст. 203 КК у зв'язку з відмовою прокурора підтримувати державне обвинувачення (ч. 2 ст. 282 КПК 1960 р.), замість застосування ст. 5 КК України про декриміналізацію діяння.

Траплялися помилкові випадки звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 203 КК України внаслідок зміни обстановки через скасування Законом № 4025-VI караності діяння, передбаченого ч. 1 ст. 203 КК України.

Високопільський районний суд Херсонської області 25.01.2012 звільнив особу від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 203 КК України внаслідок зміни обстановки, зазначивши, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 караність діяння, передбаченого ст. 203 КК України, усунута, тому суд має всі підстави для закриття кримінальної справи у зв'язку зі зміною обстановки. Проте таке звільнення обвинуваченого на підставі ст. 48 КК України є неправомірним, оскільки зміна обстановки та декриміналізація діяння є різними правовими категоріями [9].

Роз'яснення щодо розмежування цих понять Пленум Верховного Суду України надав у Постанові «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 № 12. Досліджуючи питання зміни обстановки, Пленум зауважив, що необхідно розрізня-

ти зміну обстановки в широкому розумінні, тобто зміну соціальних, економічних, політичних, духовних, міжнародних, воєнних, міжнародних, природних, організаційних, виробничих та інших процесів у масштабах країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи або організації, та у вузькому значенні, тобто зміну об'єктивних (зовнішніх) умов життя, в яких перебувала особа на час учинення злочину та які значною мірою позначались на її суспільній небезпечності.

Для застосування ст. 48 КК України необхідно встановити, що, якщо після вчинення певного злочину обстановка змінилася так, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним, особу можна визнати такою, що перестала бути небезпечною для суспільства, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнали таких змін, що унеможливають учинення нею нового злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України є правом, а не обов'язком суду, який вирішує це питання [10, п. 7]. Прикладами зміни обстановки є призов особи до Збройних Сил України або звільнення з армії, влаштування на роботу або звільнення з роботи, тяжке захворювання, переїзд в інше місце проживання, поміщення неповнолітнього до інтернату, усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких було вчинено злочин, розрив зв'язків з особами, які примусили вчинити злочин [11, с. 312].

Щодо другої групи норм, то, аналізуючи судову практику розгляду кримінальних проваджень за фактом крадіжок, передбачену ст. 185 КК України (таємне викрадення чужого майна), Пленум Верховного Суду дійшов висновку про наявність помилок під час розмежування цього складу злочину та грабежу (відкрите викрадення чужого майна), передбаченого ст. 186 КК України.

Пленум роз'яснив, що викрадення вважається таємним, якщо воно вчиняється в разі відсутності особи, у власності чи під охороною якої знаходилося викрадене майно, або у присутності такої особи, але непомітно для неї, а також у присутності сторонніх осіб, які не усвідомлюють

факту викрадення майна й не можуть дати йому належної оцінки (психічно хворі, малолітні). Викрадення також є таємним, якщо воно вчиняється у присутності особи, якій доручено це майно, але вона перебуває в стані, що виключає можливість усвідомлювати значення того, що відбувається (наприклад, сон, непритомність, сильне сп'яніння тощо) [12].

Результати судової практики свідчать, що судді судів нижчих інстанцій допускали помилки у кваліфікації викрадення при змішаному способі вчинення злочину, тобто коли злочин було розпочато таємно, а продовжено відкритим способом.

Певні труднощі можуть виникати в разі відсутності роз'яснення змісту термінів статей. Прикладом такого є застосування ст. 296 КК України «Хуліганство», диспозиція якої передбачає покарання за грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. У судовій практиці наявні непоодинокі помилки в тлумаченні словосполучень «особлива зухвалість» і «винятковий цинізм», існують випадки їх ототожнення.

Пленум Верховного Суду звернув увагу на те, що в мотивувальній частині вироку суд має відзначити, в яких діях винної особи чи їх наслідках виразились «особлива зухвалість» і «винятковий цинізм». Наприклад, Апеляційний суд Львівської області змінив вирок Галицького районного суду м. Львова від 28.09.2004, яким особу засуджено за ч. 1 ст. 296 КК України, і виключив вказівку суду про те, що дії засудженого, крім особливої зухвалості, супроводжувалися ще й винятковим цинізмом, оскільки останнього в діях засудженого не було. Нахабне поведіння, буйство, бешкетування винного, поєднане з насильством, помилково розцінені Галицьким районним судом м. Львова як винятковий цинізм [13].

Пленум висловив думку, що особливою зухвалістю може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжується, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знуцанням над нею, знищенням

чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла. Указана думка є конкретним орієнтиром для судової практики [14, п. 5].

Хуліганством, яке супроводжується винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, виявом безсоромності чи грубої непристойності, знуцанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала в безпорадному стані, тощо [14, п. 5].

Наприклад, Малиновський районний суд м. Одеси 29.10.2004 засудив особу за ч. 1 ст. 296 КК України за те, що вона, перебуваючи у стані сп'яніння на автобусній зупинці, у присутності громадян пошкодила рекламний щит, супроводжуючи свої дії нецензурною лайкою, на зауваження не реагувала. Крім того, біля зупинки на проїжджій частині вулиці прилюдно справила природні потреби, чим зупинила рух транспорту, а потім продовжувала чіплятися до перехожих і водіїв. Такі «деталі», очевидно, підтвердили цинізм поведінки [13].

Висновки. Результати аналізу судової практики свідчать, що кожного року судді Верховного Суду проводять складну роботу з перегляду рішень судів нижчих інстанцій, тому узагальнення судової практики в окремих типах проваджень є кропітким і тривалим процесом. Досліджуючи те чи інше питання, Пленум Верховного Суду надає роз'яснення з ключових понять судочинства, наводить статистичні та аналітичні дані щодо кількості справ певної категорії, що надходять до судів (із порівнянням отриманої кількості справ по областях), і приклади правильних і помилкових вирішень справ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дроздов О.М. Аксіологічний підхід до перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України / О.М. Дроздов // Адвокат : загальнодерж. період. вид. – 2012. – № 2. – С. 11–19.

2. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії / О. Петришин // Вісник Верховного Суду України. – 2016. – № 12(196) – С. 11–14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/5DEQjo>.
3. Вовк М.З. Кримінально-правова характеристика віку особи в постановах Пленуму Верховного Суду України / М.З. Вовк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» : науково-фаховий журн. – 2014. – Вип. 27. – Т. 3. – С. 11–14.
4. Дьомін Ю. Неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону: практика Верховного Суду України / Ю. Дьомін // Вісник прокуратури : загальнодерж. фахове юрид. офіційне вид. – 1999. – 2013. – № 9. – С. 26–32.
5. Сердюк В.В. Коментар до постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції» від 30 травня 2008 року / В.В. Сердюк // Адвокат : загальнодерж. період. вид. – 2008. – № 4. – С. 30–33.
6. Сингаївська І. Роз'яснення кримінального законодавства: пропозиції до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» / І. Сингаївська // Підприємництво, господарство і право : щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2010. – № 2. – С. 108–112.
7. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/HmWo3J>.
8. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/PssDx4>.
9. Ретроактивність відповідальності // Закон і бізнес. – 14.05–20.05.2016. – № 19–20 (1265–1266). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/Sgx1Ev>.
10. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/PYugzr>.
11. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 455 с.
12. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.
13. Розгляд судами кримінальних справ про хуліганство // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/TTVmKu>.
14. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.